

Ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvanı işğaldan qorudu



“...Gərək hər bir rəhbər adam belə hesab etsin ki, onun borcu xalqın, öz torpağının, rəhbərlik etdiyi vilayətin, respublikanın müqəddəsliyinin keşiyində durmaqdır. Demək, özünü bir kənara qoymalısan, öz şəxsi arzularından əl çəkməlisən, özünü ancaq bu işə sərf etməlisən”.

Ulu öndər Heydər Əliyev məhz bu müdrik fikrinin işığında muxtar respublikanın o zamankı ağır vəziyyətində soyuq iş otağında xalq və dövlət üçün çalışmış, bu yolda fədakarlıq göstərməyin real nümunəsini yaratmış, müstəqilliyimizin təməl daşları həmin dövrdə Naxçıvanda qoyulmuşdur.

Ümummilli lider hansı vəzifədə işləməsindən, harada yaşamasından asılı olmayaraq, daim Vətəni və xalqını düşünmüş, son dərəcə böyük, tələpəli məsələlərin öhdəsindən məharətlə gəlmişdir. O, həmişə ulu Naxçıvanın yüksəlişi və tərəqqisi naminə xüsusi say göstərmişdir. Dövlət təhlükəsizlik orqanlarında işləyəndə də, Azərbaycanı geniş miqyaslı tərəqqiyə qovuşdurduğu ilk rəhbərliyi dövründə də, o zamankı SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsində olanda da, müstəqil Azərbaycanın Prezidenti kimi böyük xilaskarlıq və quruculuq missiyasını hərtərəfli şəkildə reallaşdıranda da ümummilli liderimiz Naxçıvanı bir an belə unutmamış, muxtar respublikanın inkişafı üçün çoxşaxəli tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu baxımdan görkəmli dövlət xadiminin Naxçıvanda yaşayış fəaliyyət göstərdiyi 1990-1993-cü illər xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Respublikanın ərazisi 1988-ci ildən başlayaraq, erməni diasporu və lobbisi tərəfindən müdafiə olunan və silahlandırılan, Moskvanın himayədarlığında hər vasitə ilə istifadə edən erməni silahlı quldur dəstələrinin basqınlarına məruz qalmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanla birləşdirən yeganə avtomobil yolu kəsilmiş, dəmir yolunda tez-tez təxribatlar törədilmiş, qatarlar daşa, gülləyə tibulmuş, yollar və körpülər partladılmış, respublika üçün nəzərdə tutulan ərzaq və yüklər talan edilmişdir.

Həmin vaxt Naxçıvan son dərəcə çətin bir şəraitdə yaşayırdı. Bir tərəfdən, iqtisadiyyat dağılaraq tamamilə iflic vəziyyətinə düşmüş, əhalinin maddi durumu kritik həddə yuyulanmışdı, siyasi burlanmalar, hərə-mərcilik burada da baş alıb gedirdi. Digər tərəfdən isə, xain ermənilərin aramsız hücumları bölgədəki ağır situasiyanı daha da mürəkkəbləşdirmişdi. Ərazidəki hərbi hissələrin liberal mövqə tutması və təcavüzkarı döf etməkdən qəti boyun qaçırması muxtar respublikanın milis orqanlarını və əhalisini öz torpaqlarını qurumaq kimi çətin və məsuliyyətli bir işə başlamağa vadar etmişdir. Bütövlükdə əraziyə edilən erməni basqınları nəticəsində 12 nəfər, o cümlədən 2 uşaq həlak olmuşdur. Sovet ordu hissələrinin belə münasibəti nəticəsində Kərki kəndi işğal edilmiş, Sədərək, Şada, Gərməçataq və Havuş kəndlərində evlər dağıdılmış və yandırılmışdır. Şahbulaq, Şada, Ərəfsə, Yuxarı Buzqov və digər kəndlər hərbiçilərin gözü qarşısında müntəzəm olaraq atəşə tutulmuşdur.

O zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin Naxçıvana ögey münasibətini də xatırlasaq, muxtar respublikanın son dərəcə acınacaqlı durumu göz önünə gəlsin.

Məhz belə bir dövrdə – 20 iyul 1990-cı ildə Moskvadan Bakıya, iki gün sonra isə ağır blokada vəziyyətində olan Naxçıvana gələn Heydər Əliyevi xalq böyük coşu ilə qarşıladı.

Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlişi əhalinin nicatına çevrilmiş, həmi onun timsalında böyük xilaskarını görmüşdür. 22 iyul 1990-cı il tariximizə böyük bir mərhələnin başlanğıcı kimi daxil edilirdi. Elə həmin gün Naxçıvan şəhərinin mərkəzi meydanında keçirilən möhtəşəm mitinqdə yüz minə yaxın insanın iştirakı da dahi rəhbərə xalqın hüduzsuz məhəbbət və inamının təntənəsi idi. Təklənmiş bir adaya bənzəyən Naxçıvan görkəmli şəxsiyyətinin gəlişi ilə nicat yoluna çıxdı.

“Doğma Vətən torpağına heç də yenedən hakimiyyətə qalmaq ... üçün yox, ancaq və ancaq respublikanın bu ağır və çətin dövrlərdə xalqın döndürən şərik olmağa, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə, azadlıq uğrunda mübarizəyə qoşulmağa gəlmişəm”, – deyə dahi rəhbər xalqın imdadına çatdı. Naxçıvana gəlişindən az sonra, 1990-cı ilin avqustunda gənclərlə görüşdə ulu öndörün dediyi sözlər onun əsas amalı konkret şəkildə ifadə edirdi: “Mənim başlıca arzum Azərbaycanı siyasi və iqtisadi cəhətdən müstəqil, demokratik respublika kimi görməkdir”.

1990-cı il sentyabr 30-da keçirilən

seçkilərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi yekdilliklə ulu öndəri Azərbaycan SSR-in və Naxçıvan MSSR-in xalq deputatı seçdi.

1990-cı il noyabrın 17-də keçirilən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin ilk sessiyası Heydər Əliyevin sədrliyi ilə fəaliyyətə başladı. Həmin sessiyada təkcə Naxçıvan üçün deyil, ümumən, Azərbaycan üçün son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik tələpəli qərarlar qəbul olundu. Belə ki, sessiyada ağır blokada şəraitində olan Naxçıvana rəhbərlik edən Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində muxtar respublikanın dövlət rəmzləri bərpa edildi, milliləşdirmə siyasətinin əsası qoyuldu. Naxçıvan Ali Məclisinin I sessiyasında ilk dəfə olaraq üçrəngli bayrağımız qaldırıldı. Milli bayraq məsələsi ilə əlaqədar 2 bəndlik qərar qəbul edildi. Bununla yanaşı, Naxçıvan MSSR adından “sovet” və “sosialist” sözləri çıxarıldı. SSRİ-nin mövcud olduğu bir dövrdə belə bir qərarın qəbulu və icra olunması son dərəcə yüksək siyasi səriştə və cəsarət istəyirdi ki, Ulu öndər bunu nümayiş etdirdi.

Eyni zamanda, Naxçıvanda Kommunist Partiyasının fəaliyyəti dayandırıldı və Sovet ordusu, əsgəri birlikləri muxtar respublika ərazisindən çıxarıldı. Prezident İlham Əliyev həmin dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qəbul etdiyi qərarların tarixi əhəmiyyətindən danışarkən demişdir: “Məhz 1990-cı illərin əvvəllərində Naxçıvanın taleyi həll edilirdi. Əgər o illərdə Heydər Əliyev Naxçıvana qarşı işğalçı siyasətini başlanmışdırlar və onların məkrli planlarında Naxçıvanın işğalı da var idi. Naxçıvanda vəziyyət böyük çətinliklər hesabına sabit olaraq qalırdı.

O vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyi də Naxçıvana ögey münasibət bəsləyirdi, heç bir yardım etmirdi, əksinə, Naxçıvanda sabitliyi pozmaq və vəziyyəti gərginləşdirmək üçün çox çirkin əməllər edirdi. Ancaq naxçıvanlılar həmişə olduğu kimi, müdrikliyini göstərərək ulu öndörün ətrafında bir yumruq kimi sıx birləşdilər və həm erməni işğalçılarına tutarlı cavab verdilər, onları yerinə oturtdular, həm də Azərbaycanın mərkəzi hökumətinə də öz etiraz səslərini qaldıraraq bildirdilər ki, Naxçıvanda o məkrli ssenari keçməyəcəkdi”.

16 dekabr 1991-ci ildə görkəmli dövlət xadimi Ali Məclisin Sədri vəzifəsində işləyərək dünya azərbaycanlılarını bir ideya ətrafında – Vətənə və xalqa xidmət uğrunda birləşməyə səslədi və 31 dekabrın “Dünya Azərbaycan Türklərinin Həmrəylik və Birlik Günü” kimi qeyd olunması haqqında qərar qəbul etdi. Keçmiş SSRİ-dən miras qalmış təhlükəsizlik orqanlarının ləğv olunaraq, milli maraqlara xidmət edən yeni müvafiq qurumun yaradılması, rus qoşun hissələrinin muxtar respublikadan çıxarılması, Naxçıva-

nın müdafiəsi üçün sistemli tədbirlərin görülməsi, nizami ordu hissələrinin təşkili, idarəetmə strukturlarında ədalət, demokratiyanın, operativliyin və dinamikliyin təmin olunması, “Hakimiyyət xalq üçündür!” prinsipinə dönmədən əməl edilməsi, aqrar islahatların, özəlləşdirmənin uğurla aparılması, yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması, əhalinin sənaye mallarına, ərzaq məhsullarına kəskin ehtiyacının ödənilməsi, enerji təminatı sahəsində böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılması üçün layihələrin həyata keçirilməsi, ağır yüklü təyarrələrin qəbulu üçün aeroportun yenidən qurulması, mədəni mühitin dirçəldilməsi, haqq səsizim dünyə ictimaiyyətinə çatdırılması üçün mühüm addımların atılması... – Sadalamadığımız çox sayda belə böyük tədbirlər məhz bu qısa müddətdə Naxçıvanda yüksək səviyyədə gerçəkləşdirilmişdi. Ölkəmizin ən kütləvi siyasi təşkilatı olan Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis edilməsi, az vaxt ərzində böyük nüfuz qazanması da ulu öndörün fəaliyyətinin Naxçıvan dövrünə aiddir.

Ayrıca qeyd olunmalıdır ki, həmin illərdə muxtar respublikanın sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni həyatının bütün sahələrində əsaslı yüksəlişin baş verməsi istiqamətində həyata keçirilən möhtəşəm tədbirlər sistemliliyi və kompleksliyi ilə səciyyələnir. Ulu öndər Naxçıvanı düşüdü blokada vəziyyətindən çoxşaxəli çətinliklərdən xilas etmək məqsədilə yerli imkanlardan maksimum dərəcədə yararlanmaq üçün ardıcıl tədbirlər işləyib hazırlayı, onları uğurla reallaşdırırdı. Məsələn, ölkədə ilk dəfə olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi 6 aprel 1992-ci il tarixdə “Zərərli işləyən kolxoz” və sovxozların özəlləşdirilməsi haqqında” qərar qəbul etmiş, qısa müddət ərzində muxtar respublikada aqrar islahatlar yüksək səviyyədə aparıldı, yeni mülkyyət münasibətləri formalaşdırıldı. Azərbaycanın əsas hissəsi ilə əlaqələrin bərpası üçün də müxtəlif vasitələrdən istifadə edilirdi. Hava limanının yenidən qurulması və digər analoji tədbirlər məhz bu məqsəddə yönəldilmişdi.

Tələyin hökmü ilə ağır blokada şəraitində olan Naxçıvana rəhbərlik edən Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində muxtar respublikanın İran və Türkiyə ilə əlaqələri yaradıldı, Naxçıvanın həyati tələbatlarını ödəmək, kommunikasiya əlaqələrini bərpa etmək üçün protokollar imzalandı. Muxtar respublikaya rəhbərlik etdiyi 1 il 9 ay ərzində Heydər Əliyev əsasını qoyduğu xarici əlaqələr sayəsində bölgəni ləhbət fəlakətdən xilas etdi. Naxçıvanın o ağır dövrdə qurduğu beynəlxalq əlaqələr muxtar respublikanın mövcudluğu üçün bəlkə də yeganə vasitəyə çevrildi. 1991-ci il sentyabrın 3-də Ali Məclisin Sədri seçildikdən sonra Naxçıvan – Türkiyə münasibətləri yeni mərhələyə qədəm qoydu. “Naxçıvan Türk – İslam dünyasına bir qapıdır” deyə Heydər Əliyev bu istiqamətdə ardıcıl, məqsədyönlü fəaliyyət göstərməyə başladı.

70 il ərzində bir-birinə həsrət qalan bu dost və qardaş ölkələr arasında ilk gediş-gəliş əlaqələri yaradıldı. 1991-ci il noyabrın əvvəllərində Türkiyə Nəqliyyat Nazirliyinin nümayəndə heyəti muxtar respublikaya səfərə gəldi, səfər zamanı Ali Məclisin Sədri ilə Araz çayı üzərində avtomobil körpüsünün tikilməsi, keçid məntəqəsinin yaradılması haqqında məsələlər müzakirə olundu. Muxtar respublika Nazirlər Kabineti ilə həmin qurum arasında protokol tərtib edildi. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində müvəqqəti körpü istifadəyə verildikdən sonra Türkiyə hökuməti nümayəndələrinin, iş adamlarının, Naxçıvana səfərləri, muxtar respublikaya göstərilən yardımların həcmi artdı. Bu dövrdə Naxçıvan – Türkiyə əlaqələrinin inkişafında Heydər Əliyevin başçılığı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının nümayəndə heyətinin qonşu ölkəyə səfərləri xüsusi rol oynadı.

1992-ci ilin martında Naxçıvanın icimai-siyasi həyatında görünməmiş bir hadisə baş verdi. Türkiyənin o vaxtkı Baş naziri Süleyman Dəmirəl gəndərdiyi şəxsi təyarrə ilə Heydər Əliyevin dost ölkəyə işğuzar səfəri oldu. Səfər zamanı Türkiyə Respublikasının Prezidenti Turqut Özal, Baş nazir Süleyman Dəmirəl ilə görüşlər keçirildi. Görüşlərdə əsas müzakirə edilən məsələ, təbii ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və Naxçıvanın düşüdü ağır vəziyyətlə bağlı idi. Muxtar respublikanın qonşu dövlətlə bütün sahələrdə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi məqsədilə Türkiyənin Baş naziri və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri birgə protokol imzaladılar.

Protokolda muxtar respublikaya maliyyə, iqtisadi, texniki yardım göstərilməsi, muxtar respublikanın zəruri ehtiyaclarını ödəmək üçün 100 milyon ABŞ dolları həcmində kreditin ayrılması, tərəflər arasında enerji xətlərinin yaradılması, nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi öz əksini tapdı. Sənəddə həmçinin bank işi, turizm, informasiya sahəsində geniş əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması, muxtar respublikadan olan 100 tələbənin Türkiyədə təhsil almaları haqqında razılığa gəldi. Qısa müddət ərzində protokolda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin reallaşdırılması üçün konkret işlər görülməyə başlandı. Telekommunikasiya sahəsində muxtar respublikanın ehtiyaclarını ödəmək üçün Türkiyənin “Tələş” şirkətinin nümayəndələri bölgəyə gəldilər. Qonşu ölkənin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi əməkdaşlarının Naxçıvana səfəri zamanı böyük miqdarda texniki yardım, gübrə, toxum göndərilməsi haqqında razılıq əldə edildi.

Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin inkişafında 1992-ci il mayın 28-də açılmış “Sədərək-Dilucu” körpüsü mühüm mərhələ oldu. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında sərhəd keçidi yaratmaq məqsədi ilə Araz çayı üzərində Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Sədərək-Dilucu bölgəsində Türkiyə Cümhuriyyəti avtomobil nəqliyyatı yolu üçün körpü tikildi. 1992-ci il may ayının 28-də bu körpünün açılışına Baş nazir Süleyman Dəmirəl başda

olmaqla Türkiyədən Naxçıvan böyük dövlət nümayəndə heyəti gəldi. Həmin gün Türkiyə Cümhuriyyətinin, Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbərliyinin, Araz çayının o tayında, bu tayında toplanmış Naxçıvan və Türkiyənin çoxmüxtəlif əhalisinin iştirakı ilə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında körpünün rəsmi açılışı oldu.

Beləliklə, iki qardaş xalqın uzun illər həsrətində olduqları arzular yerinə yetmiş, Sədərək-Dilucu “Həsrət körpüsü”, “Ümid körpüsü” yarandı.

Naxçıvan torpağı həmin gün böyük bayram əhval-ruhiyyəsi yaşadı. Naxçıvanın tarixində ilk dəfə olaraq dünyanın ən iri dövlətlərdən birinin – Türkiyənin baş naziri birbaşa bu torpağa qonaq gəldi. Bu münasibətlə hava limanında qarşılanma mərasimi də böyük təntənəyə çevrildi. Həmin qarşılamada bir qədər əvvəl Naxçıvana xüsusi təyarrə ilə gəlmiş Türkiyənin 150 nəfərdən artıq yüksək çinli məmur və yaradıcı ziyalılarından ibarət nümayəndə heyəti iştirak etdi.

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü ölkəmizin Türkiyə ilə əlaqələrinin qurulmasında və inkişafında çox mühüm rol oynadı. Təbii ki, bu əlaqələrdə Heydər Əliyev şəxsiyyətinə olan böyük hörmət özünü hər addımda göstərirdi. Bunun nəticəsidir ki, 1992-ci ilin mayında Sədərəyə ermənilərin hücumu ilə əlaqədar Türkiyə hökuməti bəyanat verdi, 1921-ci il Qars müqaviləsinin şərtlərinə əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının muxtariyyətinin qərarı olduğu dünyaya bəyan etdi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Türkiyənin qonşu və yaxın vilayətləri – Qars, İğdır, Ağrı, Ərzurum, Van ilə də birbaşa əlaqələrinin yaradılması görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi idi. Heydər Əliyev Türkiyə səfərlərində bu bölgələrdə də olmuş, həmin vilayətlərin nümayəndə heyətləri dəfələrlə Naxçıvana səfərlər etmiş, kömək və dəstəkləri ilə Naxçıvana ol tutmuşdular.

Ümummilli liderin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə sədrliyi dövründə xarici əlaqələrin sıx inkişaf etdirildiyi digər qonşu dövlət isə İran İslam Respublikası idi. Bu əlaqələrdə böyük önəm verən Heydər Əliyev İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri, doktor Əli Əkbər Vilayətinin dəvəti ilə 1992-ci il avqust ayının 22-dən 26-dək İran İslam Respublikasında rəsmi səfərdə oldu. Səfər zamanı Heydər Əliyev İran İslam Respublikasının rəhbəri Ayətolla Seyid Əli Xaməneyi, İran İslam Respublikasının Prezidenti Haşimi Rəfsəncani, İran İslam Respublikası Milli Məclisinin sədri, xarici işlər, yol və nəqliyyat, kooperasiya, energetika, neft və qaz sənayesi və rabitə nazirləri ilə görüşmüş və danışıqlar apardı. Rəsmi danışıqlar nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq protokolları imzalandı. Protokollarda qarşılıqlı siyasi, iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi üçün razılıq əldə edildi.

Bundan əlavə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının xahişi nəzərə alınaraq, muxtar respublikanın qaz ehtiyaclarının təmin etmək məqsədilə Xoy-Culfa magistral qaz xəttinin tikintisini İran İslam Respublikasının Neft və Qaz Sənayesi Nazirliyi öz üzünə götürdü. Qaz xəttini tikintisinin bir il müddətində başa çatdırılması və bu xəttə vasitəsilə Culfa sərhəd məntəqəsində Naxçıvana ildə 360 milyon kubmetr təbii qazın verilməsi razılaşdırıldı. Qaz xəttini istifadəyə veriləndə Naxçıvana ayda 100 ton maye qaz verilməsi barədə razılıq əldə olundu.

Yükdaşıma sahəsindəki çətinlikləri nəzərə alaraq avtomobillərin Naxçıvan-Bakı və əks istiqamətdə İran İslam Respublikası ərazisindən keçməklə qısa məsafədəki Culfa-Xudafarin yolu ilə yüklərin Naxçıvana daşınmasına, Poldaş-Şaxtaxtı kəndi yaxınlığında Araz çayı üzərindəki körpünün tikilməsini razılıq verdi, Naxçıvan-Bakı-Naxçıvan təyarrə reyslərinin yeni qısa marşrutla Mincivan-Ordubad rayonları arasında 50 kilometrlik məsafəni İran İslam Respublikasının hava dahlizindən istifadə etmək razılığı əldə olundu. Səfər zamanı həmçinin birgə müəssisələrin açılması, ticarət qaydalarının yüngülləşdirilməsi, gömrük siyasətinin liberallaşdırılması, Naxçıvan şəhərində İran İslam Respublikası Baş konsulluğunun açılması qərar alındı.

Təbii ki, bütün bunlar dahi Heydər Əliyevin böyük nüfuzunun, ona olan hörmətin ifadəsi idi.

Beləliklə, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövründə muxtar respublikanın Türkiyə və İran respublikaları ilə və həmin ölkələrin beynəlxalq qurumları ilə də münasibətlərinin əsası qoyulmuşdur. Məhz bu əlaqələr iqtisadi blokadanın ağır mənşələrini altında yaşayan Naxçıvanın çətin imtahanlardan uğurla çıxmasına şərait yaratdı.

Aygün HƏMƏZƏYEVƏ,
Naxçıvan MR Dövlət Arxiv
idarəsinin aparıcı arxeoqrafı